

“HOE WONDER IS SOMS TOCH EEN MENSCHENHART!”

Fragmenten uit het leven van Augusta De Clercq (Deel 2)

Dirck SURDIACOURT

Voor het eerst geeft Augusta De Clercq in haar dagboek uiting aan haar Vlaamsgezindheid. Het is 11 juli 1914. De stad viert feest: de vrijmaking van Vlaanderen, de zegepraal der Guldensporen en zij zingt mee: “Zij zullen hem niet temmen, den fieren vlaamsche leeuw”. Maar er hangt al geruime tijd oorlogsdreiging in de lucht.

“Den Grooten Oorlog”

Het is onrustig. “Men spreekt nu veel van de moord die in Servie gebeurd is op een prins van het Oostenrijksche Huis. Er is onzekerheid. Men zegt dat dit zou kunnen aanleiding geven tot moeilijke toestanden, tot oorlog toe. Hoe ver dit land van ons klein Belgenland gelegen is toch voelt men bangheid, oproer in (de) lucht. Wat kan er soms niet gebeuren?”¹

Wanneer de oorlog uitbreekt is Augusta onderwijzeres, doch door haar ziekte, die met regelmaat de kop opsteekt, kan zij haar beroep slechts sporadisch uitoefenen. In de eerste maanden van 1914 is ze door haar ziekte nog bedlegerig maar nadien is ze voldoende opgeknapt. Opvallend is dat zij voor de rest van de oorlogsperiode en in tegenstelling tot haar lange verblijf in het hospitaal in 1913, amper nog over haar ziekte schrijft.

De oorlog laat in niets enig negatief spoor na in haar leven. Waarschijnlijk omdat ze er zelf weinig hinder heeft van ondervonden. Geen broers die soldaat zijn, geen angst om een geliefde aan het front, ook geen beslommeringen in het dagelijkse leven om aan eten en kolen te geraken. De dreiging van de oorlog gaat eigenlijk in alle rust aan haar voorbij.

De eerste weken is er in Geraardsbergen bovendien weinig van de oorlog te bespeuren. Zo vertrekt zij op een vroege zomermorgen met paard en kar naar de boerenmarkt van Bever.

De algemeene oorlog verklaard

Wat niemand wou geloven gebeurt. Duitsland wil over het grondgebied van België trekken om Frankrijk binnen te vallen en omdat België weigert, verklaart Duitsland België de oorlog. “Wat zal er met België geworden en met zijn volk en met de moedige jongelingen die alle dagen hun regimenten vervoegen?” vraagt Augusta zich af.

In die eerste dagen viert het patriotisme hoogtij. Ook bij De Clercq vinden we herhaaldelijk uitingen van nationalistische gevoelens en regelmatige verwijzingen naar de nationale driekleur op het stadshuis.

God is met de Belgen

De Processie van Plaisance staat gereed om te vertrekken. Niet zoals andere jaren met veel luister en praal maar eerder ingetogen. Luidop prevelen de mensen gebeden. Men bidt om genade en barmhartigheid, maar vooral om vrede. Het worden beslissende uren voor België. Augusta denkt aan

de Belgische soldaten. Er zal bloed vloeien, veel bloed en ze hoopt dat er zo weinig mogelijk Belgisch bloed zal vloeien. Wat de toekomst zal brengen weet niemand. Maar ze vertrouwt op God omdat God met de Belgen is en omdat België een rechtvaardige zaak verdedigt. De Duitsers wantrouwt zij zoals iedereen.

Het is 21 augustus. Om 10.00 uur doen de eerste Duitse troepen de stad aan. Burgemeester en schepenen gaan hen tegemoet met een witte vlag in de hand. Het stadsbestuur geeft aan dat de Duitsers door de stad mogen trekken; dat de inwoners zich zullen kalm houden. De Clercq is verontwaardigd. Wie zegt niet dat een van die soldaten straks misschien een van de Geraardsbergse jongens zal neerschieten in het gevecht? Ze is ook kwaad dat de bezetter bezit zal nemen van “ons schoon en lieflijk stadje” en zij kan haar verontwaardiging niet meester. Strijdlustig bedenkt zij dat, indien iedereen zou samenspannen en de wapens opnemen tegen de vijand, men hen dan zou kunnen verslaan: “’t Is oorlog en als men de vijand ziet waarom hem dan niet vernietigen gelijk hij ons vernietigd!” Nu staat iedereen daar ontmoedigd en machteloos toe te kijken: “Schande aan Duitsland, en aan den Keizer!” Op het stadhuis komen Duitse mi-

1. Dagboek Augusta De Clercq, 29 juli 1914.

litairen de gemeentekas leeghalen. Het volk roept dat ze het Belgische vaandel komen afrukken. "God-dank", schrijft De Clercq, "dit lieten zij gerust: wij beefden reeds bij de gedachte onze dierbare driekleurige vlag in die vernielende handen te zien." De Duitse hoogmoed is kwetsend. En wanneer in Mechelen Belgische soldaten in een Duitse hinderlaag vallen is ze furieus: "O! die laffe Duitschers die zich niets ontzien om tot hun doel te geraken. Die niet rechtvaardig ten strijde gaan, die alle Duitse listen de hunnen noemen en eenen oorlog voeren van apachen en moordenaars!"

De communie van Elianeken

Zus Alice zit opgesloten in de gevangenis van Gent. Augusta schrijft niet waarom. Zij zal op 9 juni 1915 worden vrijgelaten. 's Ochtends vroeg om zeven uur zijn Jules en Marguerite naar Gent vertrokken om haar aan de gevangenis op te wachten en samen terug naar huis te komen. Alice's dochter Eliane doet die dag haar communie en Augusta vervangt haar zus Alice: "Kindje lief zegde ik haar des 's morgens bij het opstaan, 'Over drij maanden toen uwe mama vertrok hebt gij juist op dien dag voor de eerste maal te communie geweest en nu op den dag dat zij moet terugkomen komt Jezus wederom in uw hartje.' En samen gingen wij ter kerke, maar de lieve kleine besepte nog niet wat al lijden en tranen wij onderstaan en vergoten hadden op deze drie maanden.

[...] Weldra kwam de beurt van Elianeken en toen ik haar zag gaan, klein en onnoozel zielken, het hoofdje nog niet hoog genoeg om boven het maagdelijk linnen uit te steken: oh! Dan voelde ik om zóó te zeggen iets breken in mijn hart. Snikken kropten mij in de keel, tranen glipten mij op de wangen, want ik dacht aan Alice wiens plaats ik hier innam, aan haar

die het geluk niet had den eerste liefdepand tusschen Jezus en haar kindje te mogen bijwonen.

Ach wat herrinneringen doet dien aanblik van al die zuivere liefde en lieve onnoozelheid in ons hart niet opwellen. Hij verfrischt onze ziel, verteederd ons gemoed, voert ons terug naar de zalige uur waarop wij ook voor het eerst Jezus liefdekus ontvingen."

Om een onbekende reden mag Alice die dag echter niet naar huis. Pas op 19 juni wordt zij, na de middag, uit de gevangenis ontslagen. Het duurt nog tot 's avond eer zij terug thuis is.

1916: Een jaar van stilte...

Na het overlijden van haar vader in december 1915 zal het bijna een jaar duren eer Augusta nog iets in haar dagboek zal schrijven.

Pas op 13 december 1916 neemt ze de draad weer op: "Er is meer dan een jaar verlopen sedert ik de laatste regel schreef van het voorgaande. Wat al ellende is er niet geleden geweest sedert dien tijd." Meer zegt zij niet over het voorbije jaar. Heeft het overlijden van haar vader zo zwaar op haar gewogen? Waarom heeft ze dit dan niet van zich afgeschreven? Of heeft haar ziekte opnieuw de kop opgestoken? Wel weten we dat ze in september nog in Gent is geweest voor haar examen van onderwijzeres. We hebben er het gissen naar.

Een schrijfster of dichteres is spe?

In Vlaanderen woedt een strijd binnen de Vlaamse beweging. De passivisten, willen de Vlaamse strijd voor de duur van de oorlog stilleggen. Daartegenover staan de activisten, die van de Duitse *Flamenpolitik* gebruik willen maken om de jarenlange tevergeefs nagestreefde rechten te verkrijgen, zoals een Vlaamstalige universiteit

Doodsprentje van Frans De Clercq (Familieliedocumenten Marie-Claire De Clercq)

in Gent.

In Geraardsbergen, onder de aansturing van dr. Emile van Bockstaele, de gebroeders Albert en Frans D'Haese, Jan Van den Driessche, Arthur Broeckaert en anderen, kiest een aantal jonge Geraardsbergenaars voor het activisme. In oktober 1916 schrijven Arthur, Albert en Jan zich in aan de Vlaamse hogeschool, het jaar daarop gevolgd door nog een zevental kameraden. Het is spijtig dat precies dat jaar Augusta bijna een jaar lang niets meer in haar dagboek schrijft... Eind 1916 pakt zij de draad weer op en houdt zij haar dagboek bij als voorheen. Soms schrijft ze enkele dagen na elkaar en dan weer enkele maanden niet. Ze zit niet stil. We weten dat zij aspiraties heeft om te schrijven. Zo verschijnt van haar in *Vlaamsch Leven*² van maart 1917 een geïllustreerd

2. Het eerste nummer van *Vlaamsch Leven* verschijnt in november 1915 en kan bij het katholiek Nieuws- en Aankondigingsblad *De Denderbode* in Aalst besteld worden. *Vlaamsch Leven* richt zich naar een 'Vlaamsch lezend' publiek.
3. *Vlaamsch Leven*, 25 maart 1917, nr. 25, p. 393-395.

de bijdrage over *Krakelingenwerp en Tonnekenbrand van Geeraardsbergen*³.

In haar dagboek schrijft ze met geen woord hierover. Toch correspondeert ze zeker al sinds 1916 met Richard De Cneudt over haar werk. De Cneudt die tijdens de oorlog directeur is bij het Vlaamse Ministerie van Onderwijs zet zich vooral in voor de vernederlandsing van het onderwijs in Brussel. Vermoedelijk is De Clercq via dat kanaal met De Cneudt in contact gekomen. Hij schrijft vooral natuurpoëzie, een onderwerp dat De Clercq bijzonder boeit. In maart-april 1917 probeert zij hem tevergeefs haar nieuwe gedichten voor te leggen. Haar brieven komen telkens terug omdat het adres niet juist is. Uiteindelijk, via de redactie van *Vlaamsch Leven* krijgt zij het nieuwe adres en stuurt ze hem op 17 april "enige dichtproeven [...] gelijk gij mij het aangeraden hebt. Vindt gij er iets goeds in dan vraag ik U, ze aan de redactie van *Vlaams Leven* te onderwerpen." Dit is niet de eerste brief, zo blijkt. Al in september 1916 vraagt ze hem naar zijn mening over haar novelle *Laatste Alleluia*⁴. Zijn op- en aanmerkingen indachtig, herschrijft zij haar tekst. Op zijn aanraden zou ze dit ook aan *Vlaamsch Leven* moeten aanbieden. In april is dat nog niet gebeurd omdat zij er enkele tekeningen voor wilt en ze vraagt De Cneudt of hij dat voor haar zou

kunnen regelen, vanzelfsprekend tegen betaling. Voorts bevestigt ze dat ze de drie boeken die ze van hem heeft ontleend, zal terugbezorgen.⁵

Over deze novelle of gedichten hebben we niets teruggevonden ware het niet dat in het augustus nummer van *Vlaamsch Leven* van 1917 een gedicht *O die Oude Wilgentronken* van haar verschijnt. Onder de titel *Van Vlaanderens Jonge Dichters* publiceert *Vlaamsch Leven* gedichten van Maria de Lannoy, Alice Nahon, Flora de Lannoy, P.L. Telders, Rosa Corthauts van Puyenbroek, Augusta De Clercq en Mathilde van Akkergem⁶. Volgens de *Bibliographie van de Moderne Vlaamse Literatuur 1893-1930* van Rob Roemans zijn haar artikel over *Krakelingenwerp* en haar gedicht de enige bijdragen van De Clercq in *Vlaamsch Leven*. Volgens hetzelfde naslagwerk is er ook in andere Vlaamse literaire tijdschriften van haar of over haar in die periode niets verschenen.⁷

Augusta De Clercq in de jaren 1920 en 1930

Gedurende de jaren 1920 is het stil rond De Clercq. In het voorjaar van 1922 verhuist zij naar Elsene. Daar gaat ze wellicht bij haar broer Cyrille inwonen.⁸ Wanneer ze terug naar Geraardsbergen verhuist is niet duidelijk.

In 1928 komt haar *Bijdrage tot de geschiedkundige beschrijving van Geeraardsbergen* tot stand. Vermoedelijk heeft zij de rest van haar vrije tijd gevuld met het verzamelen van gegevens over de kantnijverheid in Geraardsbergen. Door haar veelvuldige contacten met de lokale kantwerksters verschijnt van haar in mei 1931 het boekje *Kantwerksters en Kantnijverheid te Geeraardsbergen, folklore en geschiedenis* dat zij opdraagt aan haar moeder, zelf kantwerkster geweest.⁹ De familie woont niet meer in de Duivenstraat maar op de Markt. Volgens de kieslijsten van 1938-1940 woont Augusta zeker vanaf 1930 officieel in het hospitaal. Vreemd als we weten dat zij in 1936, in een brief aan Clemens Victor Trefois, als correspondentieadres Groote Markt nr. 40 opgeeft.

In de jaren 1930 komt zij op de voorgrond met talrijke bijdragen in onder meer *Brabantse Folklore*, *De Stad Antwerpen* en *Oostvlaamse Zanten*¹⁰. Hierin publiceert zij artikeltjes met betrekking tot het Geraardsbergse volksleven. Albert Schrever geeft in een bijdrage in 't *Spuwerke* van 8 november een overzicht van haar artikelen: 16 in de *De Brabantse Folklore*¹¹ en 7 artikelen in *Le Folklore Brabançon*. In *De Stad Antwerpen, een weekblad voor Vlaanderen* verschenen er acht en in de *Katholieke Illustratie* twee. Ten slotte telkens één bijdrage in achtereenvolgens in *Oost-Vlaamse Zanten*, *Zondagsvriend* en *Ons*

4. Niet teruggevonden.

5. AMVC, (Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven), Letterenhuis Antwerpen, nr. BE-ANNO7/br/000031574. De brief werd door de censuur *Gepriëft - P.Pr.f. G. 34*.

De drie ontleende boeken zijn: *Gedichten* van Victor de la Montagne, *De Filosoof van 't Sashuis* van Maurits Sabbe en *Zwellende botten* van Isidoor Van Beughem.

6. *Vlaamsch Leven*, 19 augustus 1917, nr. 46, p. 735. Verrassend genoeg is er maar één pagina voorzien voor het werk van deze dichters.

7. Met dank aan Emmanuel Van der Aa voor zijn toelichting in zijn e-mail van 14 februari 2013. Manu van der Aa is onder meer bekend van zijn biografie over Alice Nahon, *Alice Nahon - Ik heb de liefde liefgehad*, Uitgeverij Lannoo, november 2008.

8. SAGer, Bevolking, Blad 2411.

9. A. DE CLERCQ, *Kantwerksters en kantnijverheid te Geeraardsbergen*, Geraardsbergen, 1931, 48 bladzijden.

10. A. DE CLERCQ in *Oostvlaamse Zanten* ovz XI (1936), p. 61 tot 67. In 1936 verschijnt de bijdrage *Sint-Gregoorcken, of het feest der kantwerksters te Geeraardsbergen in vroegere jaren*. Voorbereiding van het Sint-Gregoriusfeest in de kantschool. 'Mesdag op 9 mei' der kantwerksters. Teksten van gezongen liederen. Een jaar eerder verscheen een korte bijdrage in *Oostvlaamse Zanten* ovz X (1935), p. 24. Een meer uitgebreide lijst van titels is terug te vinden in het artikel van Albert Schrever *Volkskundige Augusta De Clercq overleed 60 jaar geleden* in 't *Spuwerken*, 08 november 2004.

11. Het *Bulletin van den Dienst voor Geschiedkundige en Folkloristische Opzoekingen in Brabant*.

Volksleven, het tijdschrift voor taal-, volks- en oudheidkunde. De eerste artikelen verschijnen in 1932, de laatste in 1940.

Zij correspondeert onder meer met professor Paul De Keyser en Clemens Trefois en wordt beschouwd als een van de weinige vrouwelijke amateurvolkskundigen van haar tijd. In juli 1936 schrijft ze Trefois om te weten of ze nu kon meewerken aan het vervolledigen van het handschrift van een andere amateurfolklorist: Cyriel De Vuyst. Volgens De Keyser zou Trefois hier geen bezwaar tegen hebben maar zijn antwoord is niet bewaard gebleven.¹²

In de jaren 1930 spendeert zij – tussen haar ziekteperioden door – heel wat tijd in het verzamelen van lokale aftelrijmpjes, liedjes, kinderspelen, enz. uit Zuid-Vlaanderen. Zij sluit dit werk in 1939 af: "*Het was mij een genot, gedurende mijn lang ziek zijn, deze rijmpjes en spelen op te teekenen en te verzamelen.*"

Opnieuw speelt haar moeder een belangrijke rol: "*In mijn werk werd ik veel geholpen door mijn goede moeder, wier helder en strak geheugen al de vooiskens en liedjes, de versjes en rijmpjes, die zij zelf ons leerde of voorzong, wist terug te vinden. Ook wil ik haar, als een dankbare hulde, dit werk opdragen.*" Het is nooit verschenen, wel fragmenten daaruit.

Naar het einde van de jaren 1930 toe vallen ook deze activiteiten stil. De Tweede Wereldoorlog breekt uit en opnieuw verliezen we elk spoor van haar tot maart 1944.

Via de tussenkomst van de Commissie van Openbare Onderstand (C.O.O.) van Geraardsbergen wordt zij, samen met Judith Haemers, op 23 maart 1944 opgenomen in het Elisabeth ziekenhuis, een sanatorium voor de verzorging van vrouwelijke tuberculosepa-

O die Oude Wilgentronken

O ! die oude wilgentronken
O ! hoe lief heb ik ze niet !..
Als de zon hun loof doet vonken
Wilgentronken, aan den vliet.

O ! die oude wilgentronken
Trillend in de blauwe lucht :
Vog'len zingen, muggen ronken
't Windje door hun takken zucht.

O ! gij oude wilgentronken
Trouwe wachters aan den gracht,
't Is of dat gij vreugdedronken
't Rimp'lend water tegenlacht

O ! gij oude wilgentronken
Ach ! Hoe dierbaar zijt gij mij,
Met uw holle korte bonken
Jeugdig groen bij zomertij.

Blijft nog lang, o wilgentronken
Droomend aan de beke staan,
'k Zie u daar zóó gaarne pronken
Van weerskanten langs de baan!

Geraardsbergen Augusta De Clercq

tiënten te Sijsele, waar ze op 16 september 1944 overlijdt. Haar lichaam wordt overgebracht naar Geraardsbergen waar zij begraven wordt op het kerkhof van Geraardsbergen. Het jaar daarop overlijdt ook haar moeder Rachel en wordt ze in hetzelfde graf bijgezet. De eenvoudige grafsteen vermeldt de namen van Augusta en haar moeder. Onderaan op de sokkel staat te lezen:

T'IS GOED TE RUSTEN
IN DE SCHADUW VAN HET KRUIS
ALS MEN ZYN LEVEN LANG
GEBUKT GING ONDER 'T KRUIS

Op basis van haar dagboeken komt duidelijk naar voor dat Augusta een diepgelovige vrouw is. Ze leeft

in relatie met God in wie ze al haar vertrouwen stelt. Hierin gesterkt door de gebedsverhoringen. Haar steeds weerkerende beterschappen na perioden van lijden; de genezing van haar vader na de aanval van typhuskoorts, haar moeder die geneest en haar zelf overleeft en de terugkeer van haar broer Arthur... Dit sterkt haar in moeilijke tijden. Augusta De Clercq gelooft in een hiernamaals waar het beter is en waar geen pijn of verdriet meer bestaat.¹³

Tot Slot

Door haar ziekte heeft Augusta De Clercq niet het leven kunnen leiden dat zij voor ogen had. Van haar droom om onderwijzeres te zijn, kinderen iets te leren heeft zij ongewild afstand moeten doen. Twee vragen stellen we ons vandaag: Had De Clercq de potentie om een gewaardeerd schrijfster te worden? En was zij Vlaamsgezind?

Een potentieel schrijfster?

Albert Schrever heeft in de voorbije tien jaar - onder meer in 't *Spuwerke* - verschillende artikelen aan haar gewijd¹⁴. Over haar bijdragen als amateurvolkskundige, over haar dagboek maar ook over haar mogelijke Vlaamsgezindheid. 'Augusta De Clercq wilde gelezen worden', schrijft Schrever en verwijst naar haar knap geschreven eerste historische bijdrage over haar geboortestad in *Vlaamsch Leven* in 1917. Maar ook in haar dagboek valt het op hoe direct, haast modern, zij schrijft. Waardevolle stukjes proza, twintig jaar voor het moderne Vlaams zijn intrede deed. In de periode 1916-'17 experimenteert zij met proza (een novelle) en poëzie, laat ze zich begeleiden door R. De Cneudt om haar werk te verbeteren en bij te scha-

12. *AMVC*, (Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven), Letterenhuis Antwerpen, nr. BE ANNO7/br/000031575.

13. *Boek Openbaring* 21:4.

14. Verschenen in 't *Spuwerke*, jg. 9, nr. 24, 8 december (of november) 2003, *Volkskundige Augusta De Clercq overleed 60 jaar geleden*. 't *Spuwerke*, jg. 10, nr. 6 december 2004, *Augusta De Clercq over Krakelingwerp (sic) in Vlaamsch Leven*.

Grafzerk Augusta De Clercq en Rachel Maquestiau. (Foto Dirck Surdiacourt, juni 2013).

ven. Nadien is ons van haar geen poëzie of proza bekend. Wat is er gebeurd? Waarom is dit schrijven stilgevallen?

Was zij Vlaamsgezind?

Hoe en waarom De Clercq haar eerste artikel in een Vlaams-activistisch getint weekblad laat verschijnen, moeten we waarschijnlijk plaatsen in het kader van haar connecties met R. De Cneudt, toenmalig directeur bij het Vlaamse Ministerie van Onderwijs, Vlaamsgezind en zelf activist. Was zij zich hiervan bewust? Anderzijds is zij toch gematigd Vlaamsgezind. Zij kent – als we haar dagboek volgen – zeker de werken van Conscience, Loveling en De Cneudt. Via deze laatste komt ze in contact met het werk van Victor de la Montagne, Maurits Sabbe en Isidoor Van Beughem. De Vlaamse literatuur is haar in elk geval niet onbekend. Over anderstalige auteurs: geen woord. In haar Oorlogsdagboek (het derde

schriftje) is zij eerder Belgischnationalistisch dan Vlaamsnationalistisch. Zowel de *Brabançonne* als *De Vlaamse Leeuw* zijn voor haar symbolen van Belgisch- en Vlaamsnationalisme. Slechts eenmaal doet zij een duidelijke uitspraak waarin ze aangeeft een cultuurflamingante te zijn. Politiek komt niet aan bod. Zij verzet zich trouwens met klem tegen de Geraardsbergse activistische groep die met steun van de lokale Duitse overheid de lakens wil uitdelen: *“Nu is er in de stad een komiteit gesticht van Flaminganten; alles wordt door hen gedaan; het vleesh besteld, de boeken gehouden zelf hebben zij politiemannen om de smokkelaars aan te houden.*

Welhaast zullen alle komiteiten in hunnen handen zijn en dat is omdat zij alle voordeel van de Duitse genieten en zij zich om zóó te zeggen aan hen verbonden hebben.

Ik ben ook voor het Flamingantisme; Vlaanderens taal ligt mij ook aan het hart, maar niet onder de heerschappij van vreemde dwingelanden.”¹⁵

Dus ja, De Clercq was Vlaams-

gezind maar zeker niet politiek geëngageerd.

DIRCK SURDIACOURT
dirck.surdiacourt@telenet.be

Met bijzondere dank voor hun bijdrage aan het tot stand komen van dit artikel: Haar familie Yves Du Bois en Marie-Claire De Clercq; Manu Van Der Aa, auteur van onder meer de biografie over *Alice Nahon - Ik heb de liefde liefgehad*, uitgegeven bij Lannoo, november 2008; Jacques De Ro, Johny De Nie, Olav Geerts, Rik Van Damme en Louis De Cock; Het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven (A.M.V.C.), Antwerpen; Het Elisabethziekenhuis van Sijsele.

15. *Dagboek van Augusta De Clercq*, 3 mei 1918. Dit is het laatste wat zij in haar derde dagboekschriftje heeft geschreven.